

Абдышова З., Кыбыева З.

ӨЗБЕК МЕКТЕПТЕРИНДЕ КЫРГЫЗ ТИЛ САБАГЫНДА ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН АЙРЫМ ЫКМАЛАРЫ (6-класстын мисалында)

Абдышова З., Кыбыева З.

МЕТОДЫ РАБОТЫ С ТЕКСТАМИ ПО КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В УЗБЕКСКИХ ШКОЛАХ (на примере 6 класса)

Z. Abdyshova, Z. Kybyeva

METHODS OF WORKING WITH TEXTS ON KYRGYZ LANGUAGE AT UZBEK SCHOOLS (for example grade 6)

УДК: 374.58/12

Макалада өзбек тилдүү мектептерде кыргыз тил сабагында текст менен иштөөнүн айрым ыкмалары каралды.

Негизги сөздөр: мектеп, метод, окутуу, кызыкчылык, мазмун, колдонуу.

В этой статье рассмотрены некоторые методы изучения работы с текстом на кыргызском языке в узбекских школах.

Ключевые слова: школа, метод, обучение, интерес, содержание, применение.

This article describes methods that do not work with the text of the study kyrgyz in uzbek schools

Key words: school, training method, interest, maintenance, application.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мектептеринде билим берүүнүн сапатын жогорулатуу, тилдерди жогорку деңгээлде үйрөнүү максатында бир топ аракеттер көрүлүп жаткандыгы белгилүү. Андыктан, кыргыз тилин өзбек тилдүү окуучуларга үйрөтүүнүн ыкмаларын замандын талабына ылайык колдонуу зарыл маселелерден.

«Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуп-үйрөтүү принциптеринин негизинде окуучулардын, өзгөчө, текст менен иштөөсүнө басым жасалат», – [4:11] деп белгилейт. Кыргыз тилинин окуу программасында 6-класста текст менен иштөөгө 5 саат берилген. Ал эми окуу китебинде грамматикалык материалдарды өздөштүрүүдө текст негизги дидактикалык материал катары пайдаланылган. Мисалы, “Сын атооч” деген теманы өтүүдө “Төө куш”, “Тебетей”, “Кундуз” деген тексттер менен иштөө сунушталган. Мындан улам текстти тилдик жана кептик билимдердин калыптануусуна көмөк көрсөтүүчү каражат катары эсептөөгө болот.

Окуучулардын байланыш кебин өстүрүүдө, грамматикалык материалдарды өздөштүрүүдө текст менен иштөөнүн лингводидактикалык ролу чоң. Ал үчүн тексттин тематикасына, мазмунуна, тилдик каражаттарына, окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жана кабыл алуусуна карата текст тандай билүү керек. Ошондой эле программанын негизинде өтүлүп жаткан грамматикалык материалга байланыштуу болуусу зарыл. Тексттердин жогорку талаптары боюнча тандалып алуусу окуучулардын тил үйрөнүүсүнө методикалык жана психологиялык жактан

чоң мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Бул боюнча окумуштуулардын пикирлерине, көз караштарына таянууга болот. Алсак, “...Дегеле кандай предмет болсо да, практикада пайдаланууга зарыл окуу материалын тандай билүү – окутуудагы негизги методикалык маселе. Ал эми мындай маселе бөтөн тилди окутуу процессинде бөтөнчө педагогикалык кылдаттыкты талап кылат. Анткени бөтөн тилде окуу пикирлешүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушу үчүн үйрөнүлүп жаткан материалдын речтик баалуулугу аныкталууга тийиш” – [3:104] деп белгилейт. Култаева.

Ал эми З. Тагаева кептик тексттер менен иштөөдө ага коюлуучу төмөндөгүдөй методикалык талаптарды сунуштайт.

1. Мазмундун кызыктуулугу, билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук ролу.
2. Тексттин логикалык-композициялык түзүлүшүнүн тыкандыгы.
3. Адабий тилдик нормативдердин сакталышы.
4. Тилдик каражаттардын көркөмдүүлүгү, ийкемдүүлүгү, ылайыктуулугу.
5. Чөйрөгө татыктуулугу, жаңылыкты камтыгандыгы.
6. Анын проблемасынын конкреттүүлүгүн [6:43] көрсөткөн.

Өзбек мектептеринин 6-классынын окуу китебинде берилген текст менен иштөөнүн ыкмаларын талдоого алуу бүгүнкү күндүн талабы. “Сын атооч” деген теманы өздөштүрүүдө текст менен иштөөгө төмөнкүдөй көнүгүүлөр берилген:

- текстти окуп чыккыла;
- түшүнүгүнөрдү айтып бергиле;
- сын атоочторду тапкыла;
- суроолорго жооп бергиле;
- төмөнкү сөздөргө сүйлөм түзгүлө.

Экинчи тилди окутууда коммуникативдик текст менен иштөөнүн 3 этабына (текстке чейинки көнүгүү, текст үстүндө иштөө, тексттен кийинки көнүгүү) өзгөчө көңүл буруу менен иш жүргүзүү максатка ылайык. Жогорудагы көнүгүүлөрдөн текст менен иштөөнүн (текстке чейинки көнүгүү унутта калган) этаптарына бирдей көңүл бурулбагандыгы байкалууда.

Ар бир коммуникативдик текст менен иштөөдө 3 этап менен иштөө натыйжалуу: текстке чейинки

көнүгүү; текст үстүндө иштөө; тексттен кийинки көнүгүүлөр.

“Тексте чейинки көнүгүүлөр – жаңы ойлор менен тааныштырып, текстте берилген материалды жеңилерээк түшүнүү үчүн окуучуга жардам берет да, кийин талкуулана турган маселелерге окуучулардын активдүү катышуусуна өбөлгө түзөт”, – [7:114] деп берилет. Текст окуганга чейин лексикалык, орфографиялык, орфоэпиялык кыйынчылыктарды эске алуу. Ал үчүн тексттеги түшүнүксүз сөздөрдүн лексика-семантикалык маанисин чечмелөө жана синонимин, антонимин билүү үчүн сөздүктөр менен иштөө жумуштары жүргүзүлөт.

Тематикалык текст үстүндө иштөө

Сабак процесстеринде текстке чейинки көнүгүүнүн этабынан өтүп, кандайдыр бир түшүнүк пайда болгондон кийин ошол түшүнүктү тереңдетүү үчүн кызыгуусу келип чыгат да, тексттин өзү менен таанышып, толук маалымат алууга жетишет. Ал үчүн төмөндөгүдөй методикалык маселелер иш жүзүнө ашырылышы керек:

а) Текстти окуучулар өз алдынча окуп чыгышат.

б) Тексттеги окуяны же жаңы маалыматты айтып берүү.

в) Тексттеги ачкыч сөздөрдү табуу.

д) Лексикалык-грамматикалык темага тиешелүү сөздөрдү таап дептерге жазуу (синоним, антоним, зат атооч, сан атооч, сын атооч, этиш, ат атооч, тактооч ж. б.)

ж) Текстти көркөм окууга машыктыруу.

Тексттен кийинки көнүгүүлөр

а) Тексттен кандай маалымат алгандыгын текшерүү.

б) Тексттеги окуяны өзүнүн турмушундагы окуяга байланыштырып ой жүгүртүүгө жагдай түзүп берүү;

– суроо берүү,

– тексттеги каармандын ролун аткаруу, маек түзүү.

в) Грамматикалык материалдардын үстүндө иштөө.

Өзбек мектептеринде окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүү үчүн программада “Сөз өстүрүү” сабактарына атайын саат бөлүнгөн. 6-класстын I, II, III чейрегинде 2 сааттан, IV чейрегинде 3 саат берилген. Андыктан, “Сөз өстүрүү” сабагында “Нооруз” деген тексттин үстүндө иштөөгө көңүл бурабыз.

1. Текстке чейинки көнүгүү

а) Тексттеги айрым сөздөрдүн лексикалык маанисин тактоо зарыл.

– Нооруз деген сөздү кандай түшүнөсүңөр?

– Нооруз – мусулман элдеринин жаңы жыл майрамы. Ар жылы 21-мартта майрамдалат.

– Аластоо деген эмне?

– Аластоо – ырым-жырым, арчаны күйгүзүп, түтөтүп үй-жайды, короону айланат. Арча жыттынып, жагымсыз жыттар кетет.

б) сөздөрдүн синонимин, антонимин тапкыла.

М.: байыртадан, чекенди.

Синоними: байыртадан-ээзелтен-илгертен; чекенди-ысырык-адырашман.

в) Төмөнкү ачкыч сөздөргө сүйлөм түзүү.

Баба дыйкан, тилек-тилөө, сүмөлөк, майрамдашкан, оюн-ойноо.

г) котормо сөздүк менен иштөө.

майрам-байрам,

улуттук-миллий,

даам-авкат, таамлар,

Баба дыйкан-Бобо дехкон,

буудай-бугдай.

2. Текст үстүндө иштөө:

Төмөнкүдөй мазмундагы текстти окуп чыгуу сунуш кылынды. Текстти окуп жатканда тааныш эмес сөздөрдү белгилөө менен окуу, өткөн чактагы этиш сөздөрдүн алдын сызуу эскертилет.

“Нооруз” – Борбордук Азия элдеринин байыртадан аздектеп келген майрамы. Бул майрамда күн менен түндүн теңелишине туура келген 21-мартта белгиленет. “Нооруз” – фарс тилинен алынган “нав” – “жаңы”, “руз” – “күн” дегенди билдирет. Ошондуктан кыргыз эли жаңы жыл майрамы катары белгилешет.

Нооруз майрамында кыргыздар арча, чекенди күйгүзүп, үй-бүлөнү, малды, короону үй ичин аласташкан. Ошондой эле жаңырган жылда мал-жандын, эл-журттун аман-эсен, тынч жана эгиндин берекелүү болушун тилеп, Баба дыйкандан мол түшүм сурашып, үрөндү ырым кылып себишкен.

Эң негизгиси бул майрамда улуттук даамдар жасалган. Дасторконго боорсок, нан, көжө, мейиз, жуурат, беш бермак ж. б. коюшуп, сүмөлөк кайнатышкан. Сүмөлөктү таң аткыча кайнатып, тилектерин айтышып, отуна какталышкан.

Нооруз – жыл башы болгондуктан улуттук майрамдардын эң улуусу жана салтанаттуусу.

Тексттин таяныч сөздөрүн же лексикалык минимумдарын тактап, алардын семантикалык маанилерин салыштырып, чечмелөө менен мазмуну боюнча суроолор берилет.

а) Ар бир абзацтагы негизги таяныч сүйлөмдөрдү таап, этиштин чактары боюнча аныктоо. Алсак, Нооруз майрамында кыргыздар арча, чекенди күйгүзүшүп, үй-бүлөнү, малды короону аласташкан. Бул сүйлөмдө аласташкан деген этиш сөз өткөн чакка тиешелүү.

б) Тексттеги этиш сөздөрдү таап, үч чакта жазуу сунушталат:

<i>учур чак</i>	<i>өткөн чак</i>	<i>келер чак</i>
аласташкан	аластап жатат	аласташкан
аласташар	себишкен	жасалган
кайнатышкан		

в) Тексттен кийин текшерүү үчүн төмөндөгүдөй кептик суроолор берилет.

а) Нооруз – эмне себептен 21-март күнү майрамдалат?

б) Улуттук даамдарды атап бер.

в) Үрөндү ырым кылып себүүнүн себеби эмнеде?

4) Тексттен бир сүйлөм алып ага сөз түркүмдөрү боюнча талдоо жүргүзүү.

Үйгө тапшырма “Менин Нооруз – майрамым” деген темада эссе жазып келүү.

Өзбек мектептеринде кыргыз тили сабагында окуучулардын кебин өстүрүү үчүн текст менен иштөөнүн жогоркудай методикалык ыкмаларын практикалык тажрыйбаларга таянуу менен сунуш кылдык.

Окуучулардын даяр эмес кебин жаратуу үчүн сөзсүз түрдө даяр тематикалык текст болуусу зарыл. Тексттер дидактикалык материал катары колдонулгандыктан, текст аркылуу суроо берилип, жооп алынат да, кыргыз тилине үйрөтүлөт.

Текстти окуганга чейинки көнүгүүлөр анын негизги мазмуну менен таанышууга, түшүнүксүз сөздөрдү чечмелөөгө багытталат. Ал эми тексти окугандан кийинки көнүгүүлөр анын мазмунун толук, даана түшүнүүгө жана тексттеги окуя жөнүндө бири-бири менен пикир алышууга жетишет. Ошондой эле тематикалык тексттердин үстүндө иштөө

менен окуучулардын өлкө таанып билүүчүлүгүн арттырып, улуттар аралык достук чыңалат.

Адабияттар:

1. Абдувалиева Б., Т. Жороев. Кыргыз тили: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 6-кл. үчүн окуу китеби. Б.: Учкун. 2008.
2. Азизов О. Русско-узбекский краткий словарь. – Ташкент, 1989.
3. Култаева Б. / Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. – Бишкек, 1995.
4. Кыргыз тилинин программасы (окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1–11-класстары үчүн) Түзгөн Т. Аширбаев., С.Рысбаев., З.Тагаева – Бишкек, Ош - 2007.
5. Методика развития речи на уроках русского языка. – Москва, 1987.
6. Тагаева З. Кыргыз тил сабактарында байланыштуу кепти окутуу методикасы. Ош МУ, 2006.
7. Тагаева З., Алтыбаева М. Педагогикалык терминдердин сөздүгү. – Ош, 2014.

Рецензент: доктор философских наук Байгазиев С.